

BIBLIOGRAFIE A ČTENÁŘI

Bibliografie neboli soupis knih a slovesných prací vůbec je pro mnohé čtenáře a milovníky literatury obestřena mýtem odbornosti. Čtenář sáhne vždy raději po knize obsahující umělecké dílo, které jej povznáší, rozesmává či rozteskňuje. Přitom se ovšem stává, že některá kniha působí silněji než kniha druhá. Myslíci člověk si klade otázku, proč tomu tak je. Při hledání kouzelné moci literatury zatouží dovědět se něco o tvůrci knihy, o spisovateli, o jeho dalších dílech, v nichž je problém nadhozený v jedné knize dotvářen nebo obměňován. A tak se hloubavý čtenář zakrátko zaplete do složitých vztahů a souvislostí, jimiž je umělecké dílo, jako každý tvůrčí čin, opředeno. Má-li takový čtenář po ruce soupis knih nebo prací autora, kterého chce blíže poznat, je jeho hledání usnadněno. Získává přehled nejen o mnohosti autorovy tvorby, ale i o jejím rozvrstvení a o jednotlivých etapách spisovatelova tvůrčího vývoje.

Názor, že bibliografie je příručka určená pouze pro literární odborníky, je v dnešní době předsudek. Bibliografii se může naučit číst každý, kdo má hlubší zájem o literaturu nebo o nějaké literární dílo.

V následujících kapitolách se pokusíme naznačit, že četba Haškovy bibliografie může být nejen poučná, ale i poutavá, a že může přinést nové podněty pro poznání odkazu našeho největšího humoristy a satirika.

SOUPIS DÍLA JAROSLAVA HAŠKA A HLAVNÍ LITERATURY O NĚM

chce především shrnout výsledky dosavadního bádání o Haškovi. Tím však poslání soupisu nekončí. Další rozvoj poznávání a objevení Haškova díla potřebuje spolupráci nejen odborníků, ale všech opravdových zájemců a milovníků Haškova humoru. To není jen planá fráze. Při shledávání Haškových prací, roztroušených po časopisech a kalendářích, byly prohlédnuty četné denní listy, časopisy, žurnály a kalendáře z doby před světovou válkou a krátce po válce, které jsou uloženy v pražských veřejných knihovnách. Během této obtížné práce, která stěží může být někdy úplná, se přišlo na to, že některé ročníky časopisů, do nichž Hašek psal, v knihovnách chybějí. Jindy chyběla jednotlivá čísla, případně stránky apod.¹⁾ Nezřídka jsme pod pouhým nadpisem povídky a podpisem autora našli bílé místo, svědčící o zásahu censury, v Haškových pracích více než častém. Nenašly se dosud mnohé staré zábavné a vojenské kalendáře, do nichž Hašek přispíval nebo které redigoval. Lze ovšem předpokládat, že tyto tiskoviny nejsou dosud ztraceny. Nejsou-li ve veřejných knihovnách, které „podřadným“ druhům literatury nevěnovaly vždy plnou pozornost, mohou být v knihovnách a archívech krajinských nebo u sběratelů. Všichni skuteční zájemci o Haškovo dílo mohou přispět společné věci novými objevy a mohou vynést na světlo umělecké hodnoty satiry a humoru, dnes obzvláště živé a potřebné. Náš soupis tudíž není jen shrnutím dosavadních zkušeností, ale i pobídkou k další práci.

Soupis časopiseckých prací Jaroslava Haška, který zde předkládáme, není vzhledem k zmíněným okolnostem definitivní. Jsme však přesvědčeni, že podstatnou část Haškovy tvorby zachycuje a že je i v této podobě základním průvodcem po Haškově díle. Může se tedy stát spolehlivou oporou při rozšiřování dnešních znalostí o tomto díle především tím, že umožňuje rozeznat, která Haškova práce je pova-

¹⁾ Tak například časopis *Chudaš* se nepodařilo najít v žádné pražské veřejné knihovně. Haškovy práce, v tomto listě otištěné, jsme mohli zachytit jen díky laskavosti dr. Kamilla Reslera. V žádné pražské knihovně se rovněž nepodařilo najít určitá čísla malého vydání *Karikatur*, v nichž zcela jistě jsou otištěny Haškovy práce.

žována za „známou“ a která za „neznámou“. I to má svůj význam. Před časem byly totiž objevy „neznámých“ Haškových prací obyčejně publikovány, přičemž za „známé“ byly považovány povídky otištěné knižně buď za Haškova života, nebo po jeho smrti. Neznámé povídky Jaroslava Haška byly otiskovány v Dikobraze (1948, 1949) a porůznu v jiných časopisech a byly vydávány v rozličných knižních výběrech. Situace se změnila, když po rozšíření počtu „známých“ prací na trojnásobek vznikla nutnost vydat základní soubor všech Haškových prací v nových sebraných spisech, v tzv. pramenném vydání. Pojem „neznámá povídka“ se stal neurčitým, veřejnost nebyla s novými objevy seznamována. Otištění základního soupisu dosud známých prací Jaroslava Haška povede jistě k urychlení badatelské práce při objevování jeho časopisecky otištěných povídek.

Avšak i jiné důvody mluví pro to, abychom předložili soupis k posouzení veřejnosti právě nyní. Kdybychom např. do Haškova díla zařadili jen práce podepsané jeho jménem, nedostali bychom nikdy správný obraz o rozsahu a rozloze jeho literární činnosti. Hašek otiskoval značnou část svého díla pod nejrůznějšími šiframi a pseudonymy. V jedné části soupisu uvádíme proto seznam prací, u nichž se Haškovo autorství nepodařilo přesně určit. To vše dotvrzuje, že problematika určování autorství je u Haška velmi složitá a že si vyžádá spolupráci mnoha odborníků.

Také jazyková a textová stránka Haškova díla dosud čeká na své badatele. Je známo, že většina Haškových rukopisů se ztratila. Způsob, jakým Hašek tvořil, byl neobvyklý a vymyká se všem literárním zvyklostem. Rukopisy psal přímo pro tiskárnu, korektury neopravoval a o osud svých otištěných prací se příliš nestaral. Podrobná textová kritika Haškova díla bude tím těžším a záslušnějším úkolem.

Vydáváme-li tento soupis Haškova díla jako předpoklad pro jakoukoliv vážně míněnou práci o Haškovi, počítáme vedle kritiky i s účinnou pomocí. Další vědecké zpracování Haškova díla si nelze představit bez aktivní pomoci nadšených spolupracovníků.

CO NOVÉHO PŘINÁŠÍ TATO BIBLIOGRAFIE V POHLEDU NA HAŠKOVO DÍLO?

Měli bychom na začátku říci, že chceme přispět k obohacení dosavadní tradice bádání o Haškovi. Ale není takové tradice. Z tohoto faktu ovšem nechceme vyvozovat novost a prvenství své práce, spíše chceme upozornit na hlavní překážky, které se při práci na prvním soupisu Haškových prací stavěly v cestu.

Jediný větší soubor Haškových povídek vyšel po jeho smrti v sebraných spisech, vydávaných v letech 1924—29 nákladem A. Synka a v redakci Ant. Dolenského. Toto vydání obsahuje 419 drobných Haškových prací (z nichž dvě však nenapsal Hašek a jedna je otištěna dvakrát). Pro Haškovu bibliografii je toto vydání zcela bezvýznamné. V Dolenského edici není totiž uvedeno ani datum prvního časopiseckého otištění ani žádný jiný bibliografický údaj. Jen u svazků, které vydavatel přejal z prvních vydání uspořádaných autorem, lze snad určit rok prvního knižního otištění, ale ani to není přesné, neboť vydavatel i tam, kde přejímal Haškovy soubory, prováděl drobné změny a úpravy. Také v knižních výběrech, které byly pořizovány na základě edice Ant. Dolenského, nejsou žádné bibliografické údaje. Změna nastala teprve v roce 1948—49, kdy u povídek, otiskovaných v časopise Dikobraz a později v knižních výběrech, bývá uveden rok otištění a název časopisu, v němž byla práce poprvé uveřejněna. V nové řadě sebraných spisů, kterou zahájilo Státní nakladatelství krásné literatury v roce 1955, jsou pak úplné bibliografické údaje.

Srovnáme-li počet prací, které byly donedávna knižně otištěny, s tím, co známe dnes, shledáme s podivem, že téměř čtvrt století po Haškově smrti se vydávala pouze asi jedna třetina jeho díla. Tento omezený rozsah, který se objevuje už při vnějším pohledu na Haškovo dílo, má své hlubší kořeny. Nelze si totiž představit, že by to byly jen technické potíže, pochopitelné u autora tak literárně výjimečného jako je Hašek, které zavinily, že jeho dílo zůstalo zasuto v starých novinách a časopisech. Hlavní příčinou neznalosti Haškova díla byl nepřátelský poměr dřívější společnosti k Haškovi a odpor k ideovým a uměleckým hodnotám jeho satiry.

Vztah dřívější literární kritiky k Haškovu dílu ilustrují některé

články, které zachycujeme v oddíle literatury o Haškově osobnosti a tvorbě. Poznáme z nich, že se zájem kritiky soustřeďoval ke dvěma otázkám: k osvětlení bohémské zvláštnosti Haškovy povahy a k výkladu Haškova nejslavnějšího románu a jeho hlavní postavy Švejka. V publicistických článcích byl zachycován ponejvíce Haškův život, spjatý s předválečnou anarchistickou vzpourou proti Rakousku; Haškova literární tvorba se pak vykládala jako přímá odezva jeho bohémských životních zážitků. Bez povšimnutí zůstala jak umělecká specifičnost Haškovy komiky, tak souvislost jeho satirického výrazu s ostatní literaturou. Sklon chápat Haškovu tvorbu jen z hlediska psychologie Haškovy osobnosti se objevuje ve snaze postihnout zvláštní životnost a bezprostřednost jeho humoru již v jedné z prvních kritik jeho předválečné knihy. V recenzi Haškovy knihy Průvodčí cizinců píše např. F. V. Krejčí:

„Tento humorista dovede si nás od počátku získat už svým přirozeným a prostým předstoupením. Nepotřebuje se do humoru nutit a pracně jej ze slov a vět vymačkávat: humor je v něm samotném, je podstatnou částí jeho bytosti, vytváří se při každém jeho kroku a pohybu. Neboť Hašek je originálním šprýmařem i v životě a humorističnost jeho nepočíná teprve, když namočí pero, aby psal výslovně humoresku.“ (Právo lidu č. 315, 16. 11. 1913.)

Zvláštní životnost a neodvozenost Haškova literárního výrazu zde nelze rozebírat. Více než blízkostí životním zážitkům svého autora je způsobena jeho „neliterárností“, to jest vědomou snahou vymanit se z tehdejších literárních a společenských konvencí. Také Haškova „neliterárnost“ však byla hned zpočátku mylně pochopena. V recenzi Haškovy knihy Trampoty pana Tenkráta, klasické sbírky českého humoru, vyslovil kritik Adolf Veselý názor, který se stal po dlouhá léta tradičním projevem podceňování Haškova díla. Veselý sice chválí jiskřivý talent Haškův, domnívá se však, že jej nelze považovat za humoristu „v pravém vysoce literárním smyslu toho slova“, neboť mu chybí „dar oné hluboké vnitřní kultury“. Z neporozumění podstatě Haškovy „neliterárnosti“ vznikala u literární kritiky apriorní nedůvěra k uměleckým hodnotám jeho díla. O podceňování Haškova díla svědčí dále skutečnost, že kromě několika drobných zmínek a recenzí nenajdeme v soudobých časopisech vážnější pokus o rozbor

jeho povídkové tvorby, přesto že již před válkou patří Hašek k nejoblíbenějším a nejznámějším českým humoristům.

Ani po světovém uznání Haškova románu *Osudy dobrého vojáka Švejka* se nezměnil přezíravý vztah k jeho povídkové tvorbě. Přispěla k tomu jistě i ta okolnost, že po Haškově návratu z SSSR jsou zprávy o jeho životě stejně jako pokusy o výklad jeho díla chápány nepokrytě politicky a mají ráz polemiky mezi pokrokovými a reakčními činiteli.

Zcela zvláštní jsou také okolnosti, za kterých došlo k oficiálnímu uznání Haškova románu, který sehrál v ideologickém životě československého státu významnou roli. Český nacionalismus, toužící po válečných trofejích a nalézající pro své iluze ztělesnění v idolu legionářského hrdinství, byl pravdivostí Haškova pohledu na válku otřesen a uražen. Kolem Haškova díla panovalo dlouho strnulé mlčení. Nebylo však možné mlčet tehdy, když byl Švejk znám i za hranicemi, když vyšel v několika vydáních v německém a ruském překladě a když si získal světovou slávu po divadelní inscenaci v Piscatorově divadle v Berlíně. Poněvadž si pozoruhodných protiválečných vlastností Švejkova typu všimli pokrovní němečtí intelektuálové a poněvadž Švejkův humor s nadšením přijali sovětští čtenáři, vzrostla zášť českých nacionalistů proti Haškovu dílu. Haškův Švejk byl obviněn, že rozvrací brannost národa, a bylo nařízeno odstranit román z armádních a školních knihoven. Současně zahájil nacionalistický básník Viktor Dyk ostrou protišvejkovskou kampaň. Tak se stalo, že za první republiky mají hlasy levicových činitelů o Haškovi ráz polemiky a že se zaměřují především na vysvětlení pokrokového politického významu postavy dobrého vojáka Švejka. Levicovní novináři a spisovatelé objasňujíce smysl jeho rozkladného působení, zdůraznili správně revoluční význam Švejkova zdánlivě jen bezděčného, „idiotského“ odboje proti imperialistické válce.

Mezi nejpronikavější postřehy o smyslu Haškova literárního díla patří bezesporu Olbrachtova recenze *Osudů dobrého vojáka Švejka*, uveřejněná v *Rudém právu* roku 1921. Vedle správného výkladu Haškova názoru na válku všiml si Olbracht i uměleckého utváření postavy Švejka: její lidovosti, připomínající vlastnosti pohádkového Honzy, jenž vystupuje v rámci moderní skutečnosti. Později přispěli k objas-

nění Haškovy satiry i Švejkova humoru komunističtí novináři Julius Fučík a Kurt Konrád.

Ačkoliv se již Olbrachtova kritika mohla stát východiskem k vědeckému rozboru Haškova literárního díla, zůstala bez ohlasu. Pražská veřejnost vzpomínala dále na Haška jako na populárního bohéma a přisoudila mu pochybnou slávu představitele předválečné nevázanosti, rysy gamina, mystifikátora a pijáka. Tyto stránky Haškovy povahy se staly předmětem obsáhlé literatury o Haškovi, sestavované ze vzpomínek, nepravdivých historek a anekdot. Jejimi autory byli náhle se vyrojivší Haškovi pamětníci a přátelé.

Právem proto viděla Haškova žena, Jarmila Hašková, v netečnosti k literárnímu dílu tohoto spisovatele nepřátelský projev české společnosti: „Mlčeli o jeho díle. Chtěli je zadusit, udupat mladé dráče, odvážně pravdivé, hrozné svým jasným smíchem, který zesměšňoval ukrutnost a hanbu století, strháváje s ní poslední cár lidství: hrůzu a děs.“ (V článku Haškova pravda, Kmen 1927, č. 7, str. 167—168.)

Snažili jsme se na několika typických příkladech ukázat, jaký protichůdný vztah k Haškovu dílu měly různé složky společnosti. Je zcela přirozené, že se toto společenské hodnocení Haškova díla promítlo i do názorů literární vědy a kritiky. Také mnozí literární historikové byli předem zaujati proti drsné pravdivosti Haškova uměleckého výrazu. Jako příklad takového hodnocení Haškova románu z pozic tradicionalismu a konservativismu uveďme, co o něm píše A. Novák v 7. svazku Československé vlastivědy:

„Světové pověsti došel odměnou za svůj všeevropský defétismus a svou obrovitou trivialitu Jaroslav Hašek, před válkou příslušník literární periferie, kde pěstoval štavnatou lidovou anekdotu, burleskní šprým, karikaturu banálních typů hlavně z předměstské spodiny. Odsud vyvážil také hrdinu svého románového seriálu bez komposice a se stálými odbočkami, Dobrého vojáka Švejka, na pohled tupého, ale vlastně vychytralého domobrance, který za věčných srážek s vojenskými představenými i s byrokracií sabotuje vojnu, rozkládá armádu, podrýváje tak monarchii jako zosobnitel trpného odporu lidu a živočišného zdraví, o něž ukládá světové šilenství. Uprostřed hromadných výjevů lidových a řízných ač hrubých karikatur se zvedá pravdivý, byť politováníhodný typ šaška a zbabělce, idiota a požívačnicka, cynika

a sprostáka, jenž docela tvrdošijně a s úspěchem popírá nejen válku, ale i stát, mužnou čest, hrdinství a vlastenectví.“

Ale i ti literární znalci, kteří nebyli předem zaujati proti Haškovu dílu, vyhýbali se jeho vědeckému zpracování, neboť se příliš vymykalo obvyklým pracovním postupům literární vědy. Bylo již řečeno, že se Hašek nepřihlásil k žádnému literárnímu „směru“, že tvořil zdánlivě mimo literární souvislosti a že tudíž jeho práce nebyly zachycovány a hodnoceny soudobou literární kritikou. Pro literární historii byl Hašek zjev příliš živý. Jeho literární odkaz nebyl vhodným materiálem ani pro ty literární znalce, kteří z díla usuzují na psychickou tvářnost tvůrce; vesměs má ráz objektivní. Zbytky korespondence, které se zachovaly, neodhalují žádné z „tajemství“ jeho tvorby. Haškovy rukopisy se pak většinou ztratily v redakcích a tiskárnách. Autor sám se o jejich další osud nestaral.

Avšak ani F. X. Šalda, překonávající obvykle metodické překážky svým citlivým smyslem pro umění, nepřistoupil k Haškovu dílu z hlediska životní pravdivosti uměleckého výrazu. Zdá se, že i on chápal Haškovu zvláštní „neliterárnost“ jako nedostatek pevného tvaru a nedbalost k formě.

Takové jsou zhruba příčiny, proč dnes, kdy vlivem proměny literárních a uměleckých měřítek hodnotíme v literatuře právě ty rysy, pro něž bylo Haškovu dílo opomíjeno, znamená shledávání Haškových prací objevy skrytých hodnot.

Některé části našeho soupisu budou širší veřejnosti neznámé. Jsou to např. ruský psané články v rudoarmejských časopisech, Haškovy dramatické pokusy, Politické a sociální dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona apod. Překvapující bude jistě i počet Haškových prací, které soupis zachycuje. Téměř 1200 článků a povídek, rozsáhlý román Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války, Dobrý voják Švejk v zajetí, Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona, náčrty několika divadelních her, nepočítaje v to rukopisy a práce, které nebyly dosud nalezeny, to je literární odkaz, který nemohl zanechat hospodský povaleč, ale jen nanejvýš cílevědomý a svědomitý spisovatel.

Nechceme ovšem vidět přínos soupisu jen pokud jde o rozsah Haškova díla. Pokusili jsme se ukázat, že tento bibliografický přehled

o Haškově literární činnosti chápeme jako východisko k novému literárně historickému výkladu Haškova díla.

H A Š K O V Y P R Á C E Z R U D O A R M E J S K É H O T I S K U,

kteřé v soupise zachycujeme poprvé, jsou významným dokumentem jeho pokrokového smýšlení. Bylo by možno dokázat, že v práci pro Říjnovou socialistickou revoluci, ke které se spontánně přihlásil a za jejíž vítězství bojoval, vrcholí myšlenkový vývoj tohoto českého spisovatele. Při úvaze o Haškově rudoarmejském období však vystávají i jiné podněty a nabízejí se jiné úvahy. Vždyť Hašek píše po celé dva roky svého pobytu v SSSR ruským jazykem a právě tato skutečnost nás nutí podívat se na jeho vztah k Rusku a k ruskému člověku poněkud hlouběji. Záliba v ruském jazyku byla již od mládí projevem jeho rusky orientovaného slovanského citění. Hašek již jako student obchodní akademie znal rusky, četl ruské romány, zvláště Tolstého, a psal azbukou motta ke své korespondenci. Nejvíce však obdivoval, a snažil se dokonce napodobit jako svůj literární i životní vzor, ruského revolučního spisovatele Maxima Gorkého. Již tento obdiv k zakladateli ruské socialistické literatury svědčí o tom, že se Haškův vztah k Rusku podstatně liší od rusofilství české vlastenecké buržoazie.²⁾ Tento rozdíl se vyhroutil v otevřený konflikt po Haškově návratu z SSSR. Pro republikánskou společnost, která se sice sama ráda dovolávala tradice rusko-českých vztahů, bylo nepřijatelné, že Haškův vztah k Rusku vrcholí v době socialistické revoluce a proletářské diktatury. Činnost v Rudé armádě byla totiž českými nacionalisty chápána jako vlastizrada. Pro svou sovětskou minulost, pro minulost bolševického komisaře byl Hašek často urážen a denuncován. Děly se pokusy znevážit jeho práci v Rudé armádě poukazo-

²⁾ To platí v plném slova smyslu o Haškově ideovém vývoji, nikoliv však o jeho jednotlivých obdobích. Po krátkou dobu činnosti v legiích se Haškovo rusofilství projevilo i záporně, smířlivostí s reakčními, carofilsky zaměřenými ruskými Čechy. Srovn. např. Haškův článek Čím jsme povinováni ruským Čechům.

váním na jeho předválečné bohémství a zálibu v mystifikacích. Z těchto důvodů se zprávy o Haškovi, přinášené k nám různými pokrokovými a levicovými činiteli, soustřeďují na obhájení mravní stránky Haškovy služby ve prospěch proletářské revoluce.

První zvěst o Haškově činnosti v Rudé armádě přinesl do Československa Bohumír Šmeral v knize Pravda o sovětovém Rusku. Šmeral se doslechl o Haškovi od jedné delegátky 3. všeruského sjezdu odborových svazů. Podle svědectví této delegátky je Jaroslav Hašek „velmi pořádný, pracovitý, je zdravý, je dobrým soudruhem a všichni v jeho okolí prý jej mají srdečně rádi“ (Šmeral: Pravda o sovětovém Rusku, 1920, str. 59).

Podobné svědectví o Haškovi rudoarmejci zaznamenal Ivan Olbracht ve svém fejetonu Osudy dobrého vojáka Švejka (Rudé právo 15. 11. 1921.) Olbracht zde uvádí slova sibiřských bolševických komisařů, kteří vesměs chválí Haškovu obětavost a oddanost v práci pro revoluci. Jako literát a umělecký kritik se Olbracht současně zamýšlí nad tím, čím se Haškův vztah k revoluci projevuje v jeho literárním díle. Přesto, že byl poměr světového názoru spisovatele k jeho uměleckému dílu v tehdejší době zamlžen tím, že se Hašek pod vlivem složitých okolností po návratu do vlasti poněkud straní politického boje, nadhodil Olbracht správně otázku, jak se pokrokovost Haškova ideového postoje obrazila v jeho uměleckém zpodobení světové války v Osudech dobrého vojáka Švejka.

Velikost Haškova románu nachází Olbracht v myšlenkové prozíravosti umělcova pohledu na válku.

„Přečetl jsem několik válečných románů a sám jsem konečně i jeden napsal. Ale z žádného nevysvítá celá ta ničemnost, blbost a surovost imperialistické války tak zřejmě, jako z knihy Haškovy. Nás všechny bila válka kyji do hlavy, když jsme psali, seděla nám v týle a srážela nám čela až na papír a dovedli-li jsme se vzpřímit, dělo se to jen s napětím vši vůle i svalstva. Hašek neměl potřebí válku v sobě přemáhat a vítězit nad ní. Stál nad ní již od počátku. On se jí smál.“

Všimněte si dobře. Olbracht vidí zvláštnost Haškova zobrazení války v tom, že stál „nad ní“, v jistém ironickém odstupu, který mu umožnil, aby tragickou vážnost války umělecky zesměšnil. K pochopení podstaty a příčin imperialistické války vyspěl Hašek během své obětavé

služby v Rudé armádě. V tom je základní význam Haškovy rudoarmejské činnosti a její vliv na vznik nejslavnějšího protiválečného románu na světě.

Nutno však po pravdě říci, že jak Ivan Olbracht, tak i jiní komunističtí spisovatelé a novináři, mohli mít o dokladech pro svá tvrzení pouze tušení, neboť Haškovy články a dokumenty o jeho činnosti v Rudé armádě nebyly v této době známy. Velmi pronikavou hypotézu o vlivu ruského prostředí na Haškovu tvorbu vyslovil např. Julius Fučík v kritice 3. svazku sebraných spisů Jaroslava Haška, vydávaných v redakci Ant. Dolenského. Po stylistickém srovnání Haškových prací z legionářského období a jeho povídek poválečných usoudil Fučík, že ruské prostředí mělo podstatný vliv na charakter Haškova Švejka. Vliv ruského prostředí nachází Fučík i v Haškově stylu a humoru. A to ani Fučík neznal skutečnou podobu Haškovy literární činnosti v sovětském období a domnívá se proto skepticky, že tyto Haškovy práce sotva lze „reklamovat ve jménu sociální revoluce“.

Teprve v roce 1929 uveřejnil Karel Kreibich stať Jaroslav Hašek revolucionář, v níž otiskl zprávu o Haškových statích z časopisu Sturm-Roham. V článku Jaroslav Hašek jako fejetonista frontového tisku, který přinesla sovětská Litěraturnaja gazeta v roce 1938, podal Haškův přítel V. Sorokin již úplnější obraz o pracích, roztroušených v rudoarmejských novinách. V závěru svého článku Sorokin vyzývá, aby Haškova literární činnost ve frontových novinách byla sebrána a vydána knižně. Bohužel zůstala tato výzva nesplněna. Teprve po druhé světové válce studovali sovětské období Haškova života a tvorby sovětský badatel N. P. Jelanskij, český historik vojenství Jaroslav Křížek a autor této stati. Z toho, že se výsledky práce různých badatelů až na malé odchylky kryjí, lze soudit, že průzkum materiálů, uchovávaných v centrálních knihovnách SSSR v Moskvě a Leningradu, je v podstatě ukončen. Možnosti nových objevů jsou v knihovnách sibiřských a zejména v časopise Sturm-Roham, který se dosud nepodařilo nalézt.

Dnes, když víme téměř všechno podstatné o Haškově činnosti v Rudé armádě, bude možno zkoumat vliv jeho sovětského období na poválečnou tvorbu v plném rozsahu a se zaměřením, které naznačil Ivan Olbracht. Haškovy články, fejetony a zprávy v rudo-

armejském tisku se soustřeďují ke třem tématům: k agitaci pro vstup do Rudé armády, v níž Hašek vidí nástroj diktatury proletariátu, na výzvy k boji proti zbytkům kontrarevoluce, ať mají tvář lichvářů a spekulantů nebo pravoslavného kléru, a na snahu probudit u čtenářů nenávisť proti imperialistickým interventům. Ideový rozbor této Haškovy tvorby, v němž třeba vyzdvihnout jeho názory na imperialistickou válku, bude nutno doplnit poukazem na zvláštnosti Haškova stylu a rozbořem vlivu ruského jazyka, který se projevuje i v jeho poválečné tvorbě.

Skutečnost, že se Hašek jako první z českých spisovatelů připojil k ruské socialistické revoluci, má tudíž nejen svůj politický, ale i literární význam. Domníváme se, že v obou je skryta příčina nesmírné oblíbenosti Haškova humoru v SSSR, o čemž svědčí jak množství vydávaných překladů Haškových knih, tak podíl sovětských literárních kritiků a vědců při objeovávání a objasňování jeho díla.

ÚVAHA O ČASOPISECH,

do nichž Hašek přispíval, je pro poznání jeho literárního vývoje zvlášť důležitá. U Haška totiž nejde jen o spolupráci s časopisy, která je na počátku umělecké dráhy obvyklá u začátečníků, jimž chybí odvaha k vydání první knížky. Časopisecká nebo novinová povídka, fejeton pod čarou nebo humoreska byly před válkou hlavní formou Haškova uměleckého vyjádření. Nezapomínejme rovněž, že první kniha Haškova vyšla až v roce 1912 a že vznikla shrnutím povídek, otištěných většinou už předtím v novinách a časopisech. Haškov vztah k časopisům a novinám je proto hlubší a vyplývá z jeho blízkého vztahu k veřejnému a politickému životu. Mluvíme-li u Haška o časopisech, rozumíme tím periodické tisky všeho druhu: denní politické listy, týdeníky, zábavné přílohy, humoristické čtrnáctideníky a měsíčníky, a časopisy odborné, někdy i dost obskurního rázu. Od časopiseckých otisků se neliší ani povídky, uveřejňované v kalendářích, ročenkách a příležitostných tiscích.

Tato rozmanitost časopisů, do nichž Hašek psal, nás vede k tomu, abychom je třídili ne podle druhu, ale podle toho, k jakým stadiím

Haškova vývoje spolupráce s jednotlivými časopisy náleží a abychom se pokusili naznačit, že spolupráce s určitými časopisy měla vliv na utváření Haškova uměleckého výrazu.

Svou literární činnost začíná mladý Jaroslav Hašek uveřejňováním cestopisných črt a povídek v Národních listech, v Ilustrovaném světě a ve Světozoru. Je zajímavé, že se mladému začátečníkovi podařilo umístit své povídky pod čárou v listě národní strany svobodomyšlné, kde před lety označoval své fejetony trojúhelníkem Jan Neruda a kam psal po něm Ignát Herrmann. Díky svým slavným spolupracovníkům udržela si kulturní rubrika listu značnou nezávislost na části politické. Proto nelze z Haškovy spolupráce s Národními listy usuzovat, že by chtěl napomáhat politické linii tohoto listu. Naopak. Ve svých cestopisných črtách si bedlivě všímá sociálních poměrů prostého lidu z okrajových krajín Rakousko-Uherska a uveřejňuje zde i práce, které jsou obžalobou kapitalistického režimu. (Srvn. povídku *Náš dům*.) Výmluvná je též okolnost, že svou spolupráci s Národními listy nepřerušuje Hašek ani v době, kdy přispívá současně do *Práva lidu* nebo do anarchistické *Omladiny*. Budeme tedy považovat Haškovu spolupráci s Národními listy za výsledek literárního bystrozraku redaktora Serváce Hellera, který prý rád objevoval talenty a u Haška patrně vytušil skvělý pozorovací talent a vyprávěčskou pohotovost. Podobně se lze dívat i na Haškovu spolupráci s Národní politikou; k uveřejňování Haškových prací v tomto listě pomáhal strýc Jan Hašek, faktor tiskárny Národní politiky.³⁾ Z Haškovy strany šlo patrně o ctižádost mladého začátečníka stát se přispěvatelem nejčtenějších listů, které tehdy s oblibou otiskovaly fejetony s cestopisnými náměty. V neposlední řadě je třeba vzít v úvahu i stálou potřebu peněz, pochopitelnou u autora, který si v předválečném Rakousku chtěl vydobýt postavení nezávislého spisovatele.

Vysvětlením spolupráce s oběma buržoazními listy nechceme Haška nijak obhajovat. Není toho také zapotřebí. Chceme jen zabránit,

³⁾ Spolupráce s Národní politikou je časově mnohem kratší než s Národními listy. V srpnu 1908 píše Hašek Jarmile Mayerové: „Do Národní politiky ale psát nebudu, to je největší pitomost, jak tu rubriku zábavnou vede Zák. Jsou to takové hovadiny, že by se člověk styděl vidět své jméno vedle takového pitomce.“ (Menger: Jaroslav Hašek doma, str. 207.)

aby spolupráce mladého Haška s těmito listy nebyla zaměňována s jeho složitým vztahem k politickému životu v předválečných letech, kdy často přecházel od listů jedné do časopisů druhé socialistické strany. Haškovo ideové stanovisko k buržoazní politice stejně jako ke klerikalismu je totiž na rozdíl od poměru k politice tzv. socialistických stran od počátku ostře zamítavé.

Navázání spolupráce se Světozorem, dobře vybaveným časopisem dlouholeté, slavné tradice, považoval Hašek jistě za velkou poctu. Ve Světozoru a v Besedách lidu vládl druhý velký Haškův příznivec, redaktor A. E. Mužík. Hašek sem také posílal své nejlepší práce a po celou dobu před světovou válkou si zde udržel jméno nejlepšího humoristy.

Ve všech těchto časopisech působilo na formu Haškových prací novinové prostředí a omezená plocha listu. Jeho satiry a povídky se však musely přizpůsobit tradičním uměleckým a estetickým normám. K uplatnění svých osobitých, „neliterárních“ uměleckých záměrů získal Hašek vhodné prostředí teprve v listech anarchistických: v Omladině, v Chudřasu a v Komuně. Tyto listy, vydávané anarchistickou skupinou Karla Vohryzka, se do značné míry lišily od anarchistického tisku, vydávaného skupinou „literární“, v jejímž čele stál S. K. Neumann. Spisovatelé anarchisté z Neumannova okruhu otiskují své práce v Nové Omladině a Komuně pouze příležitostně, podle toho, v jakém vztahu právě byli k Vohryzkovu anarchismu „činu“ a „přímé akce“. Hašek naproti tomu získal v časopisech tohoto „lidového“ anarchistického směru naprostou volnost jak ve volbě tématu, tak ve volbě výrazových prostředků. Jeho volnost nebyla omezována ani ohledem na panující literární a estetickou normu. V prostředí druhořadém, ale v bezprostředním styku s lidovým čtenářem, nachází neustále hledající, objevitelský talent satirikův výrazové prostředky, které odpovídají drastickému zobrazení sociálních poměrů, prostředky vzbuzující ironii a sarkasmus. Anarchistické listy proto mají základní vliv na vznik Haškova charakteristického „neliterárního“ výrazu i na rozvinutí jeho šířavé sociální ironie.

Současně s tím, jak se rozvíjela Haškova osobitá sociální ironie, krystalizuje na stránkách bulvárního měsíčníku Veselá Praha jeho umění fantastické charakterové a situační grotesky. Haškovy humo-

resky zde nacházíme v sousedství fotografií oblíbených pražských komiků a šantánových zpěvaček z populárních hostinců, mezi texty kupletů a sólových výstupů, jimiž se bavily nejširší vrstvy předválečné Prahy. V Omladině a v Komuně odhaloval Hašek sociální protiklady své doby jazykovými prostředky, které čerpaly z pražské lidové mluvy a pomocí názorů, které byly blízké názorům vykořisťovaných proletářů. Ve Veselé Praze našel Hašek prostředí drobných lidí velkoměsta, ovzduší lidové zábavy, pražské humoristiky a anekdotické komiky hospodských vyprávění. Pro Haškův talent se tu otevřely netušené možnosti. Strhl na sebe takovou pozornost, že nakladatel Veselé Prahy Karel Ločák otiskoval jeho humoresky aniž je četl a řídit se svým obchodním smyslem prohlašoval, že je ochoten Haškovy povídky kupovat „na váhu“. Nesmírná obliba Haškových humoresek způsobila, že některá čísla Veselé Prahy vyplňoval tento autor pod nejrůznějšími pseudonymy sám. Takovému překotnému tempu tvůrčí činnosti by neodolal ani silný talent Haškův a přinejmenším by zplaněl pro svůj další vývoj. Zabránil tomu přelom, který v jeho životě představuje rok 1908. V tomto roce se Hašek snaží stát skutečným uznávaným spisovatelem, který chce ze své práce uživit rodinu. V tomto roce také padá jakákoliv hranice a omezení ve výběru časopisů, kam Hašek posílá nebo chce posílat své příspěvky. Vyhýbá se pouze listům buržoazním a klerikálním. V roce 1908 píše Hašek do Světozoru a Besed lidu, do Veselé Prahy, proniká do Vilímkových Humoristických listů; píše do Práva lidu, Českého slova, Mladých proudů, Venkova, Národního obzoru, Lidu aj. Z korespondence Jaroslava Haška s Jarmilou Mayerovou víme, že se snažil umístit své příspěvky do Máje, Noviny, Besed Času, tedy i do časopisů literárního zaměření. V dopise ze srpna 1908 píše: „Jsem poměrně s letošními výsledky spokojen. Nyní se jedná mě o to, proniknout do Zlaté Prahy, Lumíru a Zvonu. Rozhodně proniknu. Také něco napíšu pro Švandu dudáka...“ (V. Menger: Jaroslav Hašek doma, str. 207.)

Do Zlaté Prahy Hašek pronikl až těsně před vypuknutím světové války. Do ostatních literárních časopisů se mu proniknout nepodařilo — což si nelze vysvětlit jinak, než připomenutým už vztahem, který k němu zaujímají literární kruhy, ovlivněné formalistickými a estetizujícími předsudky. Novinářská činnost stejně jako příslušnost k anar-

chismu jej v očích této společnosti znevažovala. Představa o literatuře, vysvobozené ze zajetí konvencí a básnické výlučnosti se zrodila v Haškově mysli příliš prudce a nabyla příliš svéráznou tvářnost, než aby ji mohli pochopit lidé s kulturními předsudky.

Z tohoto nepochopení, které Hašek vnitřně velmi bolestně pociťoval, i z otevřeného nepřátelství buržoazní společnosti vzniká jeho ironický vztah k předválečnému politickému životu. Haškovy názory na politiku jsou naplněny výsměchem, který místy přerůstá až v naprostou negaci nacionálních a sociálních politických snah. Je ovšem třeba podotknout, že tyto snahy jsou v této době představovány politickým liberalismem na jedné straně a kompromisním reformismem na straně druhé.

Je jistě paradoxní, že ačkoliv Hašek nesouhlasil se směrem i taktikou české politiky, byl ve své literární činnosti ponejvíce odkázán na politický denní tisk. Přes zjevnou ironii a odstup, který si zachovává k politickým programům jednotlivých stran, zůstávají převládajícím námětem jeho tvorby aktuální události veřejného života. Hašek se vysmívá uctívaným národním modlám a autoritám, ale svým čtenářům podává většinou správnou a odpovědně promyšlenou diagnózu současné situace, někdy i návod k jednání.

Tehdejší složitá situace v dělnickém hnutí způsobuje, že Hašek, ovládnán pocitem národní křivdy a sociálního útisku, kolísá mezi oběma tiskovými centry, hlásícími se k směru socialistickému: mezi tiskem, sdružených kolem strany národně sociální, a mezi listy sociálně demokratickými. V našem soupise lze velmi dobře sledovat, že trvalá spolupráce se sociálně demokratickým Právem lidu začíná u Haška koncem roku 1907 (píše sem příležitostně od 1902), v době, kdy se rozešel s anarchismem. Od spolupráce s Právem lidu si Hašek mnoho sliboval. Domníval se dokonce, že v Právu lidu získá i existenční zabezpečení. V jednom dopise z ledna 1908 píše: „V Právu lidu určitě mě slíbili místo, a to posl. Soukup i dr. Winter. Pravili, že tak nečiní ze žádné sentimentality, nýbrž prostě, že by mne bylo škoda. A proto, než mně zaopatří něco definitivního, umístí mne někde na dopolední zaměstnání. Mám psát do všech sociálně demokratických časopisů. Dr. Krejčí (patrně F. V. Krejčí — pozn. námi) mne ubezpečil, že bude mne tisknout aspoň jednou za týden, pokud to bude možné,

a dr. Šmeral šel dokonce tak daleko, že mne vyzval, abych jel s ním do Kladna, kde měli konferenci včera redaktoři sociálně demokratických listů.“

V jiném dopise z konce ledna 1908 se Hašek zmiňuje: „V Právu lidu chtějí na mně deset fejetonů.“

Fejetony v Právu lidu Hašek skutečně otiskoval a snad byl učiněn i pokus zaměstnat jej v nějaké místní redakci na Kladně. Leč naděje, jež vkládal do spolupráce se sociálně demokratickým tiskem, splněny nebyly. Patrně bylo příliš riskantní nechat Haška, který ještě před časem psal proti sociálně demokratickému parlamentarismu, nahlédnout do politického zákulisí. Proto ještě téhož roku hledá Hašek cestu k tiskovému koncernu národně sociálnímu. Píše nejdříve do časopisu Lid, kde byl redaktorem Emil Špatný, a do listu Mladé proudy, které vedl Haškův přítel A. Hatina. Odtud se patrně dostal i k Českému slovu, v němž je první Haškova povídka otištěna v červnu 1908. Pro Právo lidu ovšem psát nepřestal, skryl se pouze pod pseudonym nebo uveřejňoval své práce bez podpisu.

Řekli jsme už, že mezi politickými metodami obou stran neviděl Hašek podstatný rozdíl. Proto stejně snadno přechází od tisku národně sociálního do tisku sociálně demokratického v roce 1912, jakmile se přesvědčil o protidělnické politice národně sociální strany. Když po svém pověstném prohlášení proti národně sociálním poslancům na schůzi zaměstnanců pražských tramvají musel ihned opustit redakci Českého slova, kde byl krátký čas lokálkářem, opakovala se tatáž historie. V Právu lidu, které jej ochotně přijalo, otiskuje své práce pod vlastním jménem a v Karikaturách, vydávaných tiskárnou nár. soc. dělnictva píše pod pseudonymy. Přesto, že v Haškově přebíhání od jednoho tiskového centra k druhému je vidět jeho opovržlivý, ironický postoj k politickým taktikám obou stran, bylo by nesprávné položit rovnítko mezi jeho tvorbou, uveřejňovanou v deníku strany dělnické, byť ovlivněné oportunistem, a mezi tvorbou, otiskovanou v listu strany vysloveně maloburžoazní. Přihlédneme-li pouze k tematice Haškových prací, najdeme patrné rozdíly, které znovu svědčí o jeho politickém rozhledu i o jeho socialistickém smýšlení. V Českém slově se Haškův odstup od politiky národně sociální strany zvětšuje, a to je příznačné, právě v době, kdy je přímým spolupracovníkem listu.

(V noticce Českého slova z 23. ledna 1912 je Hašek označen jako redaktor, ve skutečnosti byl však autorem denních lokálek a zpráviček o denních příhodách.) Ve svých fejetonech v Právu lidu se však Hašek dotýká nejžhavějších sociálních otázek své doby a píše o nich v duchu svého socialistického přesvědčení a tak, jak smýšleli prostí dělníci čtenáři tohoto listu. (Vzpomeňme na tomto místě Haškových fejetonů O sobeckosti vědy, Kam letos na venek a jiných z roku 1912.)

Jedním z časopisů, které jsou velmi důležité pro vznik Haškovy antimilitaristické satiry, jsou např. národně sociální Mladé proudy. Radikalismus národně sociální mládeže, protestující proti rakouskému militarismu, došel v tomto listě tak daleko, že se jich po známém antimilitaristickém procesu vedení národně sociální strany veřejně zřeklo. Ještě slabší svazek mezi časopisem a vedením strany národně sociální byl u Ladových Karikatur, v nichž Hašek otiskoval i satiry na předsedu strany Václava Klofáče.

Tím jsme již v blízkosti umělecké stránky Haškovy tvorby, s jejíž pomocí se autor, užívaje ironie, parodie, travestie, alegorie a mystifikace, přenášel přes hranice, dané politickou stránkou listu, v němž musel své práce otiskovat. Tyto otázky zde ovšem rozvádět nemůžeme.

Uveďme jen jeden doklad, že z pouhého otištění povídky v jistém druhu listu nelze soudit na ideový charakter práce ani na politické názory autora. Příkladem tím jsou Haškovy „Povídky z Bugulmy“, které otiskl v roce 1921 Josef Kodíček v Tribuně. Z pouhého faktu, že Haškovy jemně ironické a humorné vzpomínky na dobu, ztrávenou v „bolševických službách“ byly otištěny v měšťáckém listu, vytvořila se mylná domněnka, že jde o satiru protisovětskou. Tím byla ovšem zkreslována celá Haškova tvorba po návratu do vlasti, tak důležitá pro výklad Osudů dobrého vojáka Švejka. Jaká však byla skutečnost? Povídky vycházejí na jaře 1921, v době, kdy nastala nemilosrdná perzekuce dělnického hnutí. Hašek, který se vrací do vlasti z pověření III. internacionály, aby pomáhal revolučnímu hnutí doma, je vývojem událostí zaskočen. Je vydán na milost i nemilost denunciacím i hmotné bídě. Domácí sociálně demokratická levice, která není o jeho práci v SSSR informována, mu nedůvěřuje, a proto se musí bránit na vlastní pěst. Bojuje obratnou mystifikací, ne nepodobnou té, kterou později

přírkl své postavě dobrého vojáka Švejka. Píše své vzpomínky na činnost mezi bolševiky v Rusku, které jsou od něho očekávány. Všimněme si, že Hašek zsměšňuje zvědavost měšťáků ironickým podtitulem „Tajemství mého pobytu v Rusku“. Ochranná maska mystifikace mu však pomohla k tomu, že nemusel zradit své vnitřní přesvědčení.⁴⁾ A teprve přes Tribunu nachází Hašek cestu do Rudého práva, kde otiskuje řadu satir, namířených proti přežitkům rakouského režimu v republikánském zřízení. V nich teprve vyjadřuje otevřeně své socialistické smýšlení.

Z dosavadního přehledu Haškova vztahu k časopisům, který charakterizuje jednotlivé fáze a složité zákruty jeho vývoje, jsme poznali, že fakta, zachycená v našem soupise, promluví správně a pravdivě o Haškově osobnosti jen tehdy, nebudou-li unáhleně spojována a nebudou-li z nich vyvozovány závěry bez ohledu na historickou situaci a složité souvislosti, ve kterých jednotlivé práce vznikaly.

Nesprávným ztotožněním Haškových názorů s politickou linií časopisů, v nichž otiskoval své práce, dojdeme k naprosto mylným závěrům. Toto nebezpečí je zvláště velké při hodnocení spolupráce s časopisy, do nichž Hašek psal nikoliv pod tlakem vnějších okolností, ale z vlastního přesvědčení. Takového druhu je Haškova spolupráce s časopisy legionářskými a rudoarmejskými. Klademe tyto dva druhy časopisů úmyslně vedle sebe, ačkoliv z hlediska Haškova světového názoru je mezi nimi podstatný rozdíl. Šlo o dvě etapy Haškova ideového vývoje, v němž dochází ke kvalitativnímu zvratu mezi názorem nacionalistickým a internacionalistickým. Jestliže Haškovu činnost v legionářském Čechoslovanu ztotožníme s politickými záměry ruských Čechů nebo s úmysly zrádného vedení legií, nikdy nevysvětlíme, proč Hašek odešel z legií do Rudé armády. Pokusili jsme se na jiném místě ukázat, že i v Haškových člancích, otiskovaných v legionářském Čechoslovanu, jsou zárodky názorů, které pod vlivem socialistického převratu v Rusku nabývají vrchu nad jeho nacionálním pojetím českého zahraničního odboje (srv. Tvorba 1958, č. 1, 2, 3). Jen tak je možno

⁴⁾ Povídky z Bugulmy nejsou satirou protisovětskou. Důkazem toho je i skutečnost, že jedna z nejostřejších satir, Před tribunálem východní fronty, byla otištěna v sovětském tisku v roce 1928.

zdůvodnit, že po přechodu do rudoarmejského tisku Hašek neproměňoval názorovou krizi, ale že v prostředí, které odpovídalo jeho socialistickému přesvědčení, dochází u něj k novému rozvinutí tvůrčí iniciativy.

Upozornili jsme na to, že jen podle charakteru časopisu, v němž Hašek otiskoval své práce, nelze přímočaře usuzovat na jeho názory. Tím ovšem není vyjádřeno vše, čím časopisy a noviny ovlivnily Haškovo dílo. Vždyť Haškův zápas o vlastní umělecký výraz nenachází místo v knihách, ale v časopisech, a to v denních listech politických a v humoristické zábavné publicistice, která byla odsunována na okraj literatury. Není tudíž pochyby o tom, že se u Haška setkáváme s výrazným příkladem působení novin a novinářských forem na literární tvorbu. Tato otázka se ihned rozvětluje v několik otázek dílčích. Je to především otázka tradice vzájemného působení českého novinářství a literatury, do níž se Hašek včleňuje. Vlivem této tradice, která v literatuře národního obrození začíná Karlem Havlíčkem Borovským a v druhé polovině minulého století nachází svého nejvýznačnějšího představitele v Janu Nerudovi, chápe se význam novinářství pro literaturu jako součást změněného myšlení a citění moderního člověka, jako důsledek proměny a rozšiřování zobrazovacích schopností literatury: „Literatura přibrála celý moderní život do obsahu svého, musila kvůli němu i vůbec kvůli modernímu člověku také formu přetvořit. Myslí-li spisovatel nepoměrně víc na věc než na čtenáře, povstává pod perem jeho sloh básnický nebo vědecký, myslí-li ale víc na čtenáře než na věc, zrodí se sloh pikantní. Tento sloh pikantní je koncesí modernímu člověku, je formou moderní literatury a žurnalista je předním jeho prorokem.“ (Neruda: O umění str. 77.)

Je zřejmé, že také Haškův žurnalismus lze pochopit jen z blízkého vztahu k soudobé sociální skutečnosti a že jeho hlavní význam je v tom, jak pomáhá rozšířit poznávací úlohu literatury a obnovit styk literatury se čtenářem, především se čtenářem lidovým. V bezprostředním vztahu umělce ke skutečnosti, ve zvýšené úloze životního faktu a ve využití reálných prvků v umělecké typizaci, v tom všem lze spatřovat projev žurnalistických tendencí v Haškově tvorbě. Neznamená to přirozeně omezení umělcovy fantazie. Vždyť u Haška i v novinových formách, ať je to fejeton, satira nebo ryze informativní

lokálka převažuje umělcova představivost, měnící věcnou logiku faktů ve hru nápadů a asociací. Jako příklad přetváření sdělovacího novinářského postupu pomocí fantazie je možno uvést známé Haškovy mystifikace, vymyšlené lokálky z Českého slova nebo fantastické zprávy o objevech „neznámých“ zvířat ve Světě zvířat.

Tím se dostáváme k otázkám, které již není možno řešit nad pouhým bibliografickým seznamem Haškova díla, neboť vyžadují rozbor textu. Je snad možno jen upozornit, že také Haškův blízký vztah k novinám je součástí oné jeho „neliterárnosti“, o níž byla řeč v předcházející kapitole. Není též sporu o tom, že Hašek nejen pokračuje v tradici vlivu českého novinářství na literaturu, ale že také ovlivnil vývoj českého novinářství a že měl i své následovníky, byť nepřímé. Připomeňme zde jen dílo Eduarda Basse, Ivana Olbrachta, Karla Čapka.

Zde však nejde o to poznat Haška novináře, nýbrž literárního umělce. V našem soupise časopiseckých otisků proto zachycujeme Haškovu redakční činnost v novinách pouze ve stručném přehledu. Tento druh Haškovy činnosti, v němž téměř zaniká jeho umělecká individualita, bude možno objevit pouze podrobným prozkoumáním redakčních poměrů, personálního obsazení redakcí, administrativních a pokladních záznamů, pokud je ovšem bude možno nalézt. Z prací ryze novinářského, referentského charakteru uvádíme zde pouze zprávy podepsané, nebo takové, které bylo možno podle stylistických zvláštností určit.

URČOVÁNÍ AUTORSTVÍ

patří k nejsložitějším problémům soupisu Haškových časopisecky otiskovaných prací. Patří sem především otázka Haškových pseudonymů, dále pak otázka určování autorství u prací nepodepsaných.

Hašek sám se zmiňuje o tom, že mnohdy užíval při podepisování svých prací pseudonymů. Píše např. v korespondenci: redaktor Horový „dá mě do každého čísla Humorů a Národního Obzoru, dílem pod vlastním jménem, dílem pod pseudonymem Vojtěch Hanačík“; zmiňuje se o užívání pseudonymů i v práci Dušička Jaroslava Haška vypravuje, v níž vzpomíná: „Vyplňovala jsem celá čísla humoristických

časopisů tím způsobem, že jsem užívala nejrůznějších pseudonymů. Ale moji čtenáři mne v tom většinou poznali.“ (Fr. Kysela: Franta Habán ze Žižkova, 1924 str. 316.)

Jarmila Hašková, druhý nejpovolanější svědek Haškovy tvorby, rovněž potvrzuje, že Hašek uveřejňoval své práce pod pseudonymy. V nekrologu o Haškovi uvádí: „Svého času naplňoval redakce svými příspěvky a bylo by velmi těžko zjistit všechny jeho pseudonymy. Měnil je stále, aby mohl mít dvě nebo tři věci v jednom čísle.“ (Profil mrtvého druha, Tribuna 10. I. 1923.) V článku Haškova pravda, otištěném v Kmeni 1927, jmenuje Jarmila Hašková sama tyto pseudonymy: Jaroslav Kočka, Leopold Čížek, Josef Pexider aj.

Množství Haškových pseudonymů, o kterých mluví jak Hašek sám, tak Jarmila Hašková, nás nabádá k tomu, abychom problém Haškovy pseudonymity viděli v plné šíři a významu: to jest i v jistém vztahu k zákonitostem literárního vývoje. Podepisování pseudonymy nebo uveřejňování prací anonymně nebylo totiž jen projevem mystifikace, ani nebylo vždy motivováno snahou zaplnit jedno číslo několika povídkami. V době, kdy Hašek psal, má užívání literárních pseudonymů i svou motivaci nadosobní, literární. Užívání pseudonymů je rozšířeno zvláště u generace let devadesátých. Vedle tradičních důvodů, jako je eufemizace příjmení (Václav Jebavý — Otokar Březina) projevuje se ve volbě pseudonymů vyhraněná literární autostylizace. V duchu svého dekadentního literárního postoje si básníci připisují ke svým jménům šlechtické přídomky a volí za literární pseudonymy jména, která připomínají symbolistické nálady nebo vůně exotických zemí. Přelom tvoří pseudonym Bezručův. Jméno Bezruč je nejen maskou, kryjící básníkovu anonymitu, která byla nutná k tomu, aby básník mohl uveřejnit „tvary tak děsivé a příšerné, že by je nemohl podepsat tenkrát svým občanským jménem žádný básník žijící“ (Šalda), ale i projevem básníkovy snahy dosáhnout nadosobní, typické platnosti a široké účinnosti svých veršů.

Haškova pseudonymita má podobné kořeny jako u Bezruče v tom, že je projevem snahy po nadosobní účinnosti umělecké tvorby. Jsou však i rysy rozdílné. U Haška nemá otiskování prací pod pseudonymy důvod anonymity, neboť Hašek sám píše o tom, že jej čtenáři podle jeho prací většinou poznávali. Rovněž nelze předpokládat, že by Hašek

chtěl pseudonymem krýt drsnost svého uměleckého výrazu, neboť uveřejňoval ponejvíce v časopisech „okrajových“, humoristických a obskurních, nebo v denních listech. Význam Haškových pseudonymů tkví v jejich blízkosti životu a životnímu faktu. O tom svědčí již volba pseudonymů. Mnoho z nich lze určit z Haškova života a z prostředí, v němž se pohyboval. Vedle jmen Haškových příbuzných (Vladimír Mayer) a známých (Ján Čulen) stačil mu pohled do inzertních částí denního tisku, aby našel pseudonym Josef Pexider, jméno majitele obchodu fasádními barvami, Jan Stoupa, jméno vlastníka firmy s koberci a látkami a Otmar Knížek, jméno majitele knihkupectví na Vinohradech. Jindy slouží Haškovi jako pseudonymy jména pražských restaurátérů a vináříků, jako byli Karel Teissig, Josef Pley apod. Jen zřídka lze předpokládat ve volbě pseudonymů u Haška snahu po literární mystifikaci, pokud ovšem není pseudonym součástí parodického rázu povídky, jako jsou podpisy Jaroslav Pšenička, studující 6. třídy gymnasia, P. Alban Schleichleiter aj. V malé míře lze nalézt u Haška pseudonymy humorně stylizované, jež byly v tehdejší humoristické literatuře velmi hojně využívány. Také komika jmen není častým zjevem (Jan Tlamicha z Práče, Prokop Lupenec, Hofbauer Kamizola apod.).

Pokud jde o časovou frekvenci Haškových pseudonymů, vidíme z našeho soupisu, že v prvních letech tvorby (do roku 1907) se pseudonymy vyskytují zřídka a jsou voleny z poměrně úzkého okruhu známých (Ján Čulen, Viktor Janota, Roman — Roman Hašek, bratranec Jaroslavův — Jarmila Mayerová). Největší příliv pseudonymů nastává v letech 1909—1911 a je spojen s časopisem Karikatury a Kopřivy. V Karikaturách se vyskytují Haškovy pseudonymy vůbec nejvíce. Zde totiž působila okolnost, že Hašek byl hlavním příspěvatelem listu a pod různými pseudonymy vyplňoval někdy celá čísla. Haškovu spolupráci s tímto časopisem máme naštěstí zachycenu ve vzpomínkách Josefa Lady, který byl odpovědným redaktorem Karikatur. Z Ladových vzpomínek jsou zvláště důležitá tato svědectví: „Kreslil jsem všechny obrázky (malého vydání Karikatur) a do textové části přispívali Jaroslav Hašek, inž. J. Pavlíček (pod pseudonymem Ch. Chorday) a jakýsi finanční respicient, jehož jméno jsem už zapomněl.“ (Jos. Lada: Kronika mého života, 2. vyd., str. 245.)

„Nejpilnějším přispěvatelem a také vždy nejjistější oporou listu (velkého vydání Karikatur) byl Jaroslav Hašek. U toho si mohl redaktor na příspěvek počkat, neboť Haškovi bylo jedno, kde píše, a nic ho také v psaní nerušilo.“ (Tamtéž, str. 248.)

„Skoro každé číslo malého vydání Karikatur bylo konfiskováno zásluhou Jaroslava Haška.“ (Tamtéž, str. 251.)

„Mezi prvními přispěvateli velkého vydání Karikatur byli J. Hašek, R. Hašek, J. Mach, F. Srámek, K. Toman, J. Soukenka a mnozí jiní. Jak vidno, i po stránce literární byly Karikatury časopisem velmi dobrým. A přece se neudržely ani do konce třetího ročníku a někdy v létě 1911 přestaly vycházet.“ (Tamtéž, str. 253.)

I když se podle Ladových slov o Haškovy satiry neustále zajímala cenzura, domníváme se, že z toho nelze vyvozovat, jak činí Longen (O Jaroslavu Haškovi, 1927), že zájem policejních orgánů byl hlavním důvodem k užívání pseudonymů. Pokusili jsme se proto ukázat na některé vnitřní souvislosti literární.

Při určování autorství prací podepsaných pseudonymy jsme vycházeli z těchto hlavních zásad:

1. V prvé řadě jsme do soupisu zařadili pseudonymem podepsané práce, které Hašek sám zařadil do knižního vydání. Patří sem pseudonymy Antonín Kočka (k němu připojujeme Kočka), Vojtěch Hanáček, Josef Pexider, Roman a šifra R. H.

2. Stejně můžeme pevně určit autorství u pseudonymem podepsaných prací, které jsou podepsány Jaroslav Hašek při dřívějším nebo pozdějším časopiseckém otištění. Patří sem pseudonymy J. Celestýn, Cyril Palička, Luděk Barnabášek a šifry L. M. a K. M. Sem přiřazujeme i pseudonymy Ant. Pejšek, neboť povídka tímto pseudonymem podepsaná čerpá ze stejného pramenu a zpracovává jej stejnou metodou jako jiná Haškovým jménem označená práce. Do této skupiny počítáme i pseudonym Čung jungu, jímž je podepsána práce, tvářící se jako Haškův překlad z čínštiny. Jako obměnu Haškova vlastního jména považujeme podpis van der Haschek, a Jan Hašek, který patrně vznikl tiskovou chybou. Pokud jde o šifry H., J. H., Jar. H. a H—k J., přisuzujeme jim Haškovo autorství tehdy, je-li doloženo ještě jinými okolnostmi. Vyjmeme-li šifry Jar. H. a H—k J., které Haškovo jméno označují poměrně jasně, jde o šifru H. ve Veselé Praze roku

1909 v souvislosti se seriálem prací, které v tomto listě Hašek otiškoval, a o šifru J. H., kterou nacházíme v Národních listech roku 1903, ve Veselé Praze 1907 a v Právu lidu 1908, v Karikaturách 1911 a v Právu lidu 1912. Ve všech těchto případech se šifra H. vyskytuje v sousedství prací podepsaných Haškovým jménem a není důvod se domnívat, že by touto šifrou mohl označit svou práci jiný autor.

3. Dále je možno určit Haškovo autorství u pseudonymů, jejichž výběr po smrti Haškově provedla Jarmila Mayerová-Hašková, která byla důvěrníci Haškovy tvůrčí činnosti zvláště v letech 1906—1912 a v roce 1921. K dosavadní skupině Haškových pseudonymů přistupuje tak Ladislav Čížek (s variantou Leopold Čížek)⁵⁾ a pseudonym dr. Stanko (s variantami dr. Vilém Stanko, dr. Marek Stanko) a se šifrou dr. V. St., otištěnou za války v Čechoslovanu.

4. Rovněž je možno považovat za autorské pseudonymy, vzaté z blízkého okruhu Haškových příbuzných a známých, zvláště když literární texty jimi označené upomínají i jinak na Haškovo autorství. Např. na Haškovu oblibu používat jmen svých blízkých známých vzpomíná Ladislav Hájek: „Hašek měl ve zvyku v povídkách psátí co zažil, co slyšel, hodně k tomu pak přidal ze své fantasmie. Rád používal v povídkách i jmen svých známých, neohlížel se při tom na nic. A mnohdy známý, kterého v povídce jmenoval celým jménem, vůbec nikdy neměl ani zdání o tom, co Hašek o něm vyprávěl v povídce.“ (Z mých vzpomínek na Jaroslava Haška, 1925, str. 75.)

Nejobtížnějším problémem v této skupině pseudonymů je jméno Jarmily Mayerové, dívčí jméno Haškovy ženy. Tímto jménem jsou podepsány práce v Nové Omladině, Komuně 1907, v Českém slově 1908, v Karikaturách 1909 a ve Veselé Praze 1912, zde dokonce v podobě Jarmila Mayerová i Jarmila Hašková. Obtížnost určení Haškova autorství spočívá v tom, že Jarmila Mayerová stála v té době nejbližší k Haškovi a mohla nejsnáze přejímat náměty z jeho literární invence i vlastnosti jeho stylu. O blízkém vztahu literární práce Jarmily Mayerové k Haškově tvorbě svědčí jejich vzájemná korespondence. V únoru 1908 píše například Hašek: „Máš radost, že jsem dal vytisknout tvé práce?“ (V. Menger: Jaroslav Hašek doma,

⁵⁾ Tuto variantu zaznamenala Jarmila Hašková v Kmeni 1, č. 7.

str. 159.) Později: „Ten Sláveček, i to ostatní bylo pěkné. Nebylo v tom nic začátečnického. Zkrátka víš dobře, že bych to jinak nedal vytisknout. Máš schopnosti hezky psát a tak piš zas něco. Já ti to opravím po případě, kdyby se něco zdálo za vlasy přitažené, o čemž pochybuji. A pak to dáme někam. Víš, u tebe to lehčeji začne než se mnou. Jakmile ženská píše, hned ji všude u nás tisknou, hned objevují talent. A tak proč bys to nevyužitovala, když píšeš notabene hezky.“

Z toho, co jsme uvedli, je patrné, že začátky literární tvorby Jarmily Mayerové možno klást asi do ledna 1908 a že tudíž podpis Jarmila Mayerová před tímto datem patří Jaroslavu Haškovi. Odpovídá tomu jak charakter časopisů, v nichž jsou práce otištěny, tak téma i styl příspěvků. Jak však řešit Haškovo autorství v následujících letech, jestliže právě v tomto případě, motivovaném intimním vztahem, užívá Hašek rád jména své ženy z důvodů mystifikace? Do soupisu Haškových prací proto zařazujeme jen práci Jak píše má žena fejetony, otištěnou ve Veselé Praze, které jsou svou tematikou (jde o satiru na ženskou emancipaci) a i slohem příznačné pro Haška. Ostatní práce, podepsané v předválečných letech jménem Jarmila Mayerová, zařazujeme do oddílu šporného autorství.⁶⁾

Jednodušší je situace u pseudonymů Richard Mayer, Vladimír Mayer a J. Mayer, tedy u jmen osoby, o jejichž literární činnosti není nikde zmínky. Rovněž Haškovi přátelé Ján Čulen, Viktor Janota a Eduard Drobílek nebyli natolik literárně činní, abychom jejich případné výtvary pomýlili s uměleckým stylem Haškovým.⁷⁾

Do této kategorie řadíme též pseudonymy, které vznikly zdvojnásobením Haškova jména a na něž jsou doklady zejména v milostné korespondenci s Jarmilou Mayerovou: Gryša, Mituška (s variacemi Miluška,

⁶⁾ Ve své pozůstalosti píše J. Hašková dokonce o tom, že prý v poválečných letech Hašek adoptoval některé její práce.

⁷⁾ Ján Čulen, slovenský spolužák Haškův na obchodní akademii, zapisovatel spolku slovenských studentů Detvan, cestoval s Haškem po Slovensku. „To dělalo to, že jsem dřív měl rád jednoho kamaráda, Slováka Čulena a že jsem s ním pořád chodil...“ (Z koresp. viz V. Menger: Jaroslav Hašek doma, str. 183.)

Viktor Janota byl rovněž Haškův druh z mladých let, který se účastnil cest na Slovensko. Je podepsán na dopisnicích, které posílali s Haškem do Prahy.

dr. Mituška bej). Podobně patří do tohoto oddílu pseudonymní práce, které obsahují narážky na Haškův životopis. Tak například v humoresce podepsané Jaromír Veverka jde o přečin občana, který zhásel světla před policejní strážnicí (pro tento delikt byl Hašek předveden na policejní komisařství 20. 6. 1906), ve fejetonu, podepsaném pseudonymem G. Dráček se vypráví o „lotru“, který vykonal malou tělesnou potřebu před policejním komisařstvím (pro tento přečin byl Hašek zadržen 6. října 1903) atd. Na Haškovo autorství nasvědčuje pseudonym Jeden z Makabejských, neboť kabaretu, jehož duší byl Hašek po rozpuštění strany mírného pokroku se říkalo U bratří makabejských. Je přirozené, že pouhé shody jednotlivých motivů v literární tvorbě s životopisnými detaily, nemohou samy o sobě určit autorství práce; mohou však být znakem, doplňujícím jiné důkazy.

5. K problematice určování autorství u Haškových pseudonymů patří i rozbor redakčních poměrů v časopisech, do nichž Hašek přispíval nebo mohl přispívat. O situaci v redakci časopisu Karikatury bylo již hovořeno výše v citátech z knihy Ladovy. V Kopřivách, kde se vyskytuje jistě mnoho dosud neobjevených prací Haškových, jeho jméno není uvedeno v seznamu přispěvatelů za rok 1909 a 1910, ačkoliv v té době již do tohoto listu psal. Způsobila to patrně ta okolnost, že Hašek ve stejné době přispívá do národně sociálních Karikatur. Podle narážky v Haškově dopise z roku 1908 (zde na str. 21) bylo možno usuzovat na pravděpodobné Haškovo autorství u nepodepsaných fejetonů, otiskovaných v Právu lidu. Nutno ovšem říci, že redakční poměry v časopisech, do nichž Hašek psal, nejsou dosud uspokojivě prozkoumány. Bude ještě nutno doplnit seznamy spolupracovníků těchto redakcí, prozkoumat archívy redakcí

Ladislav Hájek o tom píše: „Hašek seznámil mne brzy se svým tehdy nejlepším přítelem právníkem Viktorem Janotou, který bydlel se svými rodiči v Krakovské ulici.“ (Cit. Hájkova kniha, str. 7.) Jméno Janota je zřejmě užíváno Haškem jako pseudonym. Výjimku tvoří mladistvé básně, otištěné v Neperiodické edici r. 1903, které řadíme mezi práce sporné.

Eduard Drobílek byl Haškův přítel z dob pozdějších, kdy se u Zvěřinů konaly schůze strany mírného pokroku v mezích zákona, jejíž byl prý Drobílek iniciátorem.

a nakladatelství, projít rovněž zmínky, obsažené v Haškově románu. Narážky na hry podskalských kluků, nazývané traufy, jež se vyskytují v práci Výlet soudruhů vršovických do Záběhlic jsme doložili svědectvím K. Viky, že Hašek hodlal psát dětský román Traufy. Dále jsme brali v úvahu okolnost, že Haškovy práce se kupí kolem několika stálých tematických okruhů, jako je antimilitarismus, satiry na poměry v pražské radnici, na byrokratismus, na církev, na filantropii, na mezinárodně-politickou situaci apod. Některé z těchto témat je možno konfrontovat s tím, co víme o Haškových názorech ze životopisu. Tak pochopíme jeho časté invektivy proti sociální demokracii v anarchistických časopisech a narážky, které pokračují v Karikaturách. Někdy jsme se neřídili jen shodami látek a motivů, které se vyskytují jak v pracích podepsaných tak i v nepodepsaných, ale i přístupem k tématu. Tak například je pro Haška příznačná velmi rychlá reakce na události mezinárodní a vnitřní politiky, kterou získal během své několikaleté novinářské a reportérské činnosti.

Vcelku by však bylo pochybné, kdybychom chtěli Haškovo autorství určovat jen podle obecných kritérií tematických nebo podle příbuznosti motivů. Právě v oblasti témat a motivů existuje v literární tvorbě neustálá výměna a přejímání, což platí tím více u Haška, který tvořil uprostřed své bohémské družiny a vysmíval se individualistickým představám o umělecké originalitě.

Podle svědectví Otakara Hanuše a G. R. Opočenského vznikaly některé práce společným dílem několika literárních bohémů, seskupených kolem Haška. Podle ústního svědectví G. R. Opočenského není například povídka Jak jsem dostal piano (Sebrané spisy, Dolenského vydání, sv. 2), podepsaná Haškovým pseudonymem Ladislav Čížek, práce Haškova, nýbrž Opočenského. Hašek ji prý pouze odnesl do redakce a nechal si vyplatit zálohu. Z toho vidíme, jak je otázka určování autorství u Haška složitá. Nezřídka nacházíme právě v pracích literátů, seskupených okolo Haška, motivy, které se vyskytují i v Haškových povídkách. Tak v práci Josefa Macha, nazvané V hnízdě iredenty (Právo lidu 14. 6. 1912) se vypráví, že za své služby v Tridentu byl autor zatčen, protože prý obkresloval pevnost. Tento motiv je příbuzný s Haškovou prací Z tajemství bašty na Petříně. V Humoristických listech z roku 1912 má Otakar Hanuš otištěnu povídku

Sentimentalita pěšáka Karabáše, která v mnohém připomíná humoresky Haškovy. Také Hanušova humoreska Věda (Humoristické listy 1912, č. 25) připomíná svým pojetím Haškovy práce o vědě, pídící se přespříliš po detailech. Z těchto poznatků zjišťujeme, že Hašek bral ze společné zásoby témat a motivů a že pouhá přítomnost příbuzného motivu nemůže být spolehlivým kritériem pro určení autorství.

Hlavní význam při určování Haškova autorství mají proto nižší významové složky literární tvorby, především pak složky výstavby uměleckého obrazu. Uvádíme-li zde některé rysy, příznačné pro Haškovu metodu umělecké výstavby, činíme tak spíše pro ilustraci. Zaznamenat všechny zvláštnosti Haškova stylu znamenalo by provést podrobný rozbor.

Pokud jde o formu satirického podání, vyskytují se v Haškově tvorbě nejčastěji parodie, travestie a alegorie. Z parodií si oblíbil Hašek formu ukázek z denních listů, nazvanou Hlasy listů o . . . , v níž je zesměšněna bezzásadovost a stranická zaujatost těchto listů. Při parodii politického projevu tehdejších osobností veřejného života užívá Hašek velmi často kontrastního prolínání dvou významových rovin (např. politických frází a nadávek). Velmi dokonale paroduje Hašek odborný projev vědecký, přičemž užívá odborné terminologie. Pro alegorické znázornění rakouských poměrů užívá Hašek často Persie, Turecko, tedy země pro českého čtenáře exotické, avšak známé svým despotickým režimem. Travestie Haškovy těží velmi často z biblických příběhů, které podává žurnalistickým slohem soudniček nebo zesměšňuje pomocí prvků hovorového jazyka. Hlavním rysem Haškova stylu je ironie, vystupňovaná až k sarkasmu. Hašek pracuje pomocí ironie v satirách typu Všude dobře, doma nejlip, v níž ironicky vychvaluje domácí poměry ve srovnání s křiklavými nesrovnalostmi za hranicemi. Rovněž forma deníku ušťvaného člověka je u Haška obvyklá a může být příznakem jeho autorství. Tím však již přecházíme od forem a stylu ke kresbě postav. Pro Haška je přirozeně typická pražská postava člověka z lidu, jaká je vykreslena v satíře Jak Cetlíčka volil. Vedle těchto postav člověka z lidu je oblíbeným Haškovým hrdinou typ drobného českého člověka. Při kresbě postav je pro Haška charakteristická groteskní nadsázka, nadřazené postavení vzhledem k ději a groteskní dějová pointa (hrdina se zblázní,

střílí apod.). Groteskní kresba postav vzniká obyčejně tak, že je zdůrazněna jedna vlastnost na úkor ostatních (mileneč-vědátor; emancipovaná žena atd.).

Zvláštní způsob charakteristiky postav nacházíme v Galerii Karikatur, kde jsou portréty představitelů českého veřejného života vytvářeny jako literární doprovod ke kresleným obrázkům. Metoda zobrazení v karikatuře a v literárním textu je nápadně podobná. Také literát zachytí určitý rys postavy, přesně odpozorovaný skutečnosti, rozvede jej a zveličí, čímž poruší obvyklou hierarchizaci ostatních vlastností a docílí komického účinku.

Již v kapitole o časopisech, do nichž Hašek psal, byla zmínka o jeho práci s věcným detailem. Také při určování Haškova autorství se proto velmi často zamýšlíme nad užitím reálného data ve výstavbě stejně jako inzeráty novin, zprávy atd. Mezi prameny faktických údajů pro Haškovy práce patří například Brehmův život zvířat, misionářské cestopisy z východních zemí aj. (Velmi často se vyskytuje u Haška jeden pramen: Lombrosova kniha o typech zločinných.) Ke způsobům využití reálných dat při výstavbě groteskního obrazu patří u Haška hojná historická přirovnání, letopočty, citování čísel, budící dojem přesnosti, pravděpodobnosti atd. Ironie, která je základním rysem Haškova stylu, vzniká nejčastěji kontrastním spojením významově protikladných představ: „vznešené“ a „nizké“. (Výrazy jako: mísi se vůně hnoje a politika, název přednášky: Politická prostituce a Walter Scott.) Ve svém satirickém účinku vyznívají též kontrastní spojení náboženských představ s všedními (rozjímání o bohu mezi pytlí kávy a sudy se slanečky), politických termínů a nadávek apod. K těmto vlastnostem Haškova stylu náleží i tropy, přizpůsobené satirickému záměru. Tak se při určování Haškova autorství setkáváme s typickou pro něho záměnou logických souvislostí ve stavbě tropů. Jde potom o „mylnou metonymii“ typu: „vysadit poníženou zadnici na kalhotech“ o „mylné přirovnání a srovnání“: českého politika K. St. Sokola s ptákem sokolem, v přirovnání poutního místa mohamedánského Mekky k realistickému Hostišovu, o „klamnou synekdochu“: obecní starší ochutnávali dovezené argentinské maso „za celé město“, o doslovný výklad přísloví a úsloví: V dobách krále Holce byla za groš ovce → jako narážka na starostu Prahy Groše atd.

Vedle těchto rysů, příznačných pro významovou výstavbu Haškových obrazů, jsme se při určování autorství řídili ještě jinými stylistickými i gramatickými zvláštnostmi, jako je Haškovský kalambur, způsob včleňování dialektů, žargonů a cizích slov do textu, stavbou věty a některými pevnými návyky syntaktickými (nerozvitý přívlástek klade Hašek za podstatné jméno, kolísá při umístění zvrátaného zájmena ve větě atd.

Závěrem znovu zdůrazňujeme, že ani jeden z uvedených znaků nemůže sám o sobě rozhodnout o Haškově autorství. Můžeme na ně usoudit teprve po kombinaci několika hledisek, která jsme zde v náznaku uvedli. Jako příklad metody určování autorství, které jsme používali, uveďme pracovní postup při určování povídky Jak Cetlička volil.

Tato povídka byla otištěna bez podpisu v Právu lidu z 20. 11. 1913, v č. 319. Haškova spolupráce s Právem lidu je v této době doložena podepsanými povídkami a fejetony již od roku 1912, kdy Hašek odešel z redakce Českého slova a přimkl se k tisku sociálně demokratickému. V roce 1913 je jeho spolupráce s Právem lidu a se satirickým týdeníkem Kopřivy zvlášť intenzivní. Na jaře 1913 posílá Hašek pohlednici redaktorovi Josefu Stivínovi a adresuje ji do redakce Práva lidu. V přímém sousedství nepodepsané práce Jak Cetlička volil je podepsaná povídka Haškova Balušкова zrada (Dělnická besídka, příloha Práva lidu ze 4. 1. 1914). Již podle vnějších okolností je možno soudit na Haškovo autorství.

Tématem této satiry, která je psána zřejmě k nějaké aktuální události (patrně šlo o doplňovací volby v jednom pražském okrsku) je zesměšněna podvodná volební machinace spojených stran národních. Pro Haška, bývalého kandidáta Strany mírného pokroku v mezích zákona, je typická nejen volba námětu, ale i jeho pojetí. Podvodné machinace, prováděné v kanceláři spojených národních stran, jsou odhaleny lidovou postavou pražskou, zlodějem a revertentem Cetličkou. Děj satiry je rozvinut v groteskní nadsázku. Revertent totiž náhodou vyslechne, jak činovníci spojených národních stran přestrojují a převlékají najaté voliče, aby mohli jít i vícekrát k urně. Postava zloděje Cetličky je i v tomto groteskním příběhu realisticky charakterizována, jak pokud jde o vnější motivaci jeho jednání, tak pokud jde o její psychologii. Tento dokonalý způsob charakteristiky

lidové postavy opět nasvědčuje k autorství Jaroslava Haška, který v těchto letech žije životem tuláka a zabývá se studiem mravní tvárnosti prostého lidového člověka, společenského vydědence (srovn. povídku Můj přítel Hanuška). Ještě nápadnějším příznakem však je úloha, kterou lidová postava v příběhu zaujímá. Volební politika měšťáckých stran je totiž zesměšněna zcela „neuvědomělým“ jednáním revertenta Cetličky, jednáním, které prýští z jeho životní přirozenosti. Cetlička totiž podle svého zvyku ukradne cylinder i klobouk, který mu byl volebními korteši spojených stran národních propůjčen.

Dalšími prvky, příznačnými pro Haška, je např. opakující se motiv, že okradený sáhne do kapsy pro kapesník a najde v ní ruku zloděje (srovn. Haškovu povídku Loupežný vrah před soudem), jméno Kalous, které se vyskytuje rovněž několikrát v Haškově tvorbě (srovn. povídku Pan Kalous detektivem), metoda satirického zesměšnění pomocí výčtu, zahrnujícího představy významově nesourodé (Cetlička byl pověřivý jako všichni „zlodějové, vojevůdci a diplomati“). Také ironické srovnání představy „vznešené“ s „nížkou“ je typické pro Haška: Cetlička „přece však miloval matičku Prahu, poněvadž z ní dovedl těžít“.

Ale to již přecházíme k rysům, které charakterizují Haškův styl. Setkáváme se zde se stavbou vět a souvětí, která je protkávána různými doplňky a vsuvkami, často i větného charakteru: „Cetlička měl zakázanou Prahu, a proto stál asi k jedenácté hodině dopolední na nároží Perštyňa a Ferdinandovy třídy a díval se se zájmem, jak nějaký nezkušený venkovský učedník, táhnoucí vozík, strčil, neuměje se jinak vyplést, vozíkem do strážníka, dbajícího o pořádek na této frekventované křižovatce.“ Uvedená věta svědčí nejen o smyslu pro charakteristický detail, ale je dokladem snahy zachytit mnohotvárný pohyb a ruch pražské křižovatky. Stavba souvětí silně připomíná stavbu věty v hovorovém podání. Příklon k hovorové řeči se projevuje i sklonem používat slov z češtiny obecné (odplivl si, chlap ožralá, to jsou naše lidi), jenž se v povídce mísí s prvky jazyka zastaralého, s mnohými výrazy knižními a kancelářskými (u příležitosti sběhu lidí, ... řekl k sobě). Charakteristické jsou i zvláštnosti autorovy větné stavby: přívlastek shodný stojí za jménem (hrdina zvířecí), nedodrzuje se pořadí jednotlivých určení ve větě, pravidlo o důrazovém postavení

slovesa apod. Všechny tyto prvky charakterizují styl Haškův. Možno proto říci s určitostí, že autorem práce Jak Cetlička volil je Jaroslav Hašek.

KNIŽNÍ VYDÁNÍ HAŠKOVÝCH DROBNÝCH PRACÍ

lze zhruba rozdělit do tří skupin. Jsou to knižní vydání povídek za Haškova života, vydání jednotlivých souborů povídek po smrti autora a ediční řady (sebrané spisy).

Knihy, vydané za Haškova života, jsou — mimo romány o Švejkovi — soubory humoresek, uspořádané velmi libovolně. Jádrem svazků bývají obvykle větší povídkové cykly (Dobrý voják Švejk, Trampoty pana Tenkráta, Můj obchod se psy, Tři muži se žralokem); jindy nese svazek název nějaké zvlášť vtipné humoresky (Průvodčí cizinců, Mírová konference apod.). V podobně tematicky neurčeném výběru byly vydávány humoresky v poválečných výběrech (za první republiky nevyšel samostatně jako kniha ani jeden soubor Haškových povídek), Sniějeme se s Jaroslavem Haškem, Pod věchýtkem humoru, Škola humoru, Aféra s křečkem aj. Tyto výběry se opírají buď o práce vydané knižně za Haškova života nebo o první řadu sebraných spisů Jaroslava Haška, vydaných A. Dolenským. Z vlastního poznání časopisecky otištěných prací Haškových vychází poprvé výbor Malá zoologická zahrada, zaměřený k jednomu tematickému okruhu Haškovy tvorby (Povídky o zvířátkách známých i nově objevených). Další knižní výběry, které tohoto příkladu následovaly, pomohly značně rozšířit znalost Haškova díla a přispěly k zdokonalení jeho bibliografie. Ukázalo se však i nebezpečí podobného vydávání Haškova díla ve výběrech prací „neznámých“ a „dosud netištěných“. Kolem Haška se tím totiž vytvořilo ovzduší senzačních objevů, které odvádí pozornost od objevování uměleckých hodnot jeho díla.

Haškovy „sebrané spisy“ byly za první republiky vydány pouze jednou, v letech 1924—29 v edici A. Dolenského. Již v úvodu

k tomuto vydání napsal G. R. Opočenský skepticky, že „sotva bude možno celé — ostatně hodně roztržité dílo — znovu otisknout v sebraných spisech právě zahájených“. Skeptická předpověď se vyplnila. Vydavatelé se při rozvržení svazků opírali o knihy, uspořádané podle Haškova výběru (Můj obchod se psy sv. 1., Trampoty pana Tenkráta sv. 4, Průvodčí cizinců sv. 6, Tři muži se žralokem sv. 8, Dva tucty povídek sv. 10 a Májové výkřiky sv. 16), jež doplnili o svazky, uspořádané podle vlastního, více méně libovolného výběru.⁸⁾ Sebrané spisy tak obsáhly asi jednu třetinu Haškova díla, jak je dnes známe. Vydavatel Ant. Dolenský se s tímto faktem snažil vyrovnat v doslovu k 16. svazku tím, že označil vydaný celek za první řadu sebraných spisů a slíbil, že později nalezené povídky budou otištěny v dodatkovém svazku. O další části Haškova díla se v doslovu praví: „V druhé serii budou otištěny jeho (Haškovy) politické satiry. Uskutečnění této serie jednak z ohledu na osoby žijící, muselo být odloženo, jednak (což je důležitější) největší rukopisná sbírka těchto humoresek, spojená pod titulem „Strana mírného pokroku“ jest v soukromém majetku, a marné byly pokusy jak dědičky práv autorských, tak i redakce, aby tyto rukopisy byly získány k věrnému otištění. Jakmile však budou získány nakladatelstvím těchto spisů, nebude žádného průtahy je publikovat, tím spíše, že posud otištěny nebyly,“ (sv. 16, str. 52).

Ponecháme-li stranou slib vydat Stranu mírného pokroku, který nebyl uskutečněn, shledáme, že k omezení Haškova díla o politickou satiru nebyl vydavatel donucen jen vnějšími okolnostmi. V Dolenského vydání se totiž projevuje tendence záměrně zkreslit tu část Haškova díla, která se nehodila vládnoucí společnosti. Již Fučík si povšiml (viz zde č. 1730), že v 3. svazku sebraných spisů Jaroslava Haška jsou sice otištěny články z legionářských listů (Fučík nemohl tušit, že i v těch byl proveden opatrný výběr), ale že chybí práce z rudoarmejského období, a pod titulem „za sovětů v Rusku“ že jsou vydávány práce napsané až po Haškově návratu do republiky:

⁸⁾ Podle tematických celků jsou uspořádány jen svazky Za války a za sovětů v Rusku a do jisté míry i svazek Všivá historie. V Haškových knihách, které byly přejaty, provedli vydavatelé proti prvnímu vydání drobné změny.

„Legionářské propagační fejetony náhle přestávají a na následující stránce začíná už umělá, smělá serie vzpomínek na repatriaci a rudé velitelství města Bugulmy, práce už čistokrevně švejkovské. Rozdil hodnot str. 159 a 160 je příliš jasně patrný, než aby se dalo zakrýt, že je rozdílem nejméně tří let intenzivního vývoje a dozrávání. Co dělal Hašek po ta léta a kde jsou jeho práce?“ (Rudé právo 4. 10. 1925.)

Dnes již známe odpověď na Fučíkovu otázku. Dřívější vydavatel záměrně okleštil Haškův ideový vývoj a přizpůsobil jej svému tvrzení, že Haškova činnost byla mnohotvárná, ale že Hašek podporoval vždy „snahy našeho pana presidenta T. G. Masaryka“. Nejen práce z rudoarmejských listů, které snad byly nepřístupné, ale i práce z posledních čísel legionářského Čechoslovane, v nichž se Hašek velmi podstatně rozchází se snahami T. G. Masaryka, vydavatel prostě vynechal. Povídky z Bugulmy, psané po návratu do vlasti, vydavatel anachronicky vydává za práce, napsané „za sovětů v Rusku“, a v doslovu dochází k nesprávnému tvrzení: „Vždyť to byl sám Hašek, který v Bugulmě a ve službách sovětů stejně napaluje komisaře a stejně si střílí z vládců a pánů tehdejších. Kde Hašek mohl někoho napáliti, ošiditi, nikdy nezmeškal.“ (sv. 16, str. 53). Jen takové pojetí Haškovy osobnosti vyhovovalo tehdejší buržoazní společnosti, která se nemohla smířit s tím, že Hašek věřil v možnost socialistické revoluce v Rusku i u nás. Z toho důvodu také byly z Dolenského vydání vypuštěny Haškovy satiry z Rudého práva, z nichž byla otištěna pouze jedna „nezávadná“ humoreska Přátelský zápas. Vedle zřejmé snahy deformovat Haškův ideový vývoj je u tohoto vydání nápadná nedbalá technika vydání, která svědčí o nezájmu literárních odborníků o Haškovo dílo.

K novému vydání Haškova díla, úplnému podle dnešních znalostí, se zavázalo Státní nakladatelství krásné literatury, které v roce 1955 vydalo první svazek tzv. pramenného vydání. Pramenným se toto vydání nazývá proto, poněvadž uvádí Haškovy práce podle pramenů, tj. podle časopiseckých otištění případně podle knižních vydání, přehlédnutých autorem. Pro nové vydání Haškových spisů bylo třeba předem vyřešit otázku uspořádání. Zachovat původní uspořádání knih, které vyšly za Haškova života, bylo nemožné, neboť by se ztratily

jakékoliv zásady pro uspořádání nepoměrně rozsáhlejšího materiálu. Šlo rovněž o to, aby vedle svazků umělecky silnějších nevznikaly svazky nápadně slabší a aby bylo možno sledovat i historicky Haškův umělecký růst a vývoj. Proto se nové vydání sebraných spisů, které vedle účelu čtenářského má sloužit i odbornému studiu, řídí jak chronologií časopiseckého otištění povídek, tak uspořádáním podle tematických okruhů. Rozvržení je provedeno tak, že v předválečném období Haškovy tvorby převládá seřazení podle tematických okruhů (uvnitř svazku následují práce za sebou podle chronologie), válečné a poválečné tvůrčí období je uspořádáno podle časových úseků. Spisy jsou rozvrženy do 19 svazků a obsáhnou i kritické vydání *Osudů dobrého vojáka Švejka* a monografickou studii o Haškovi, doplněnou ukázkami z Haškovy korespondence. Těmito zásadami ovšem nejsou jednou provždy vyřešeny všechny otázky vydávání díla Jaroslava Haška. Ba naopak, při konkrétní ediční praxi teprve některé otázky nově vyvstávají. Je např. problém, jak vydávat varianty nebo práce velmi příbuzné, jak určit poslední autorský text apod. Proto teprve zkušenosti, získané při vydání pramenném, mohou být východiskem pro vydání kritické, případně pro další vydání čtenářská.

OTÁZKA SPORNÉHO AUTORSTVÍ

Vedle prací, u kterých podle našich dosavadních znalostí můžeme Haškovo autorství spolehlivě určit, setkáváme se i s texty, u nichž zatím autorství určit nemůžeme. Takové práce, pokud jsme se s nimi setkali, zařazujeme do oddílů sporného autorství. Rozpětí pravděpodobnosti, zda jsou či nejsou tyto práce Haškovy, je veliké. Jsou tu práce, jež velmi pravděpodobně napsal Hašek, a jiné, které na Haškovo autorství nasvědčují jen vzdáleně.

Mezi texty, nad kterými si bibliograf marně láme hlavu, patří např. povídka *Frajtr Kotarba*, otištěná v *Národních listech* 20. 8. 1900 s podpisem J. Hofmeister. Pro Haškovo autorství zde mluví jak svědectví Mengrovo, že Hašek psal do *Národních listů* od roku 1900, a antimilitaristické zaměření příběhu, tak i jeho sentimentální vyznění, příznačné pro mladého začátečníka. Nejpádnějším důvodem pro

Haškovo autorství je píseň Umarl Maczek umarl, na jejíž motiv napsal Hašek později celou povídku. Proti Haškovu autorství však mluví znalost vojenských povelů, kterou nelze předpokládat u 17letého jinocha, výrazy knižní a archaismy, které se v pozdější Haškově tvorbě nevyskytují (např. slovo arci). Práci Frajtr Kotarba proto do soupisu nezařazujeme.

Podobným problémem je šifra J. P., která zdánlivě odpovídá známému Haškovu pseudonymu Josef Pexider. Některé práce, podepsané touto šifrou, bychom bez váhání do soupisu zařadili (např. Zločin Františka Pivoňky, krejčovského mistra). Jiné práce označené šifrou J. P. však zřejmě nejsou Haškovy. Protože se v těchto otázkách nepodařilo zatím dosáhnout jednoty, šifru zařazujeme mezi práce sporné. Podobně je zajímavým problémem pseudonym Pantagruel v povídce, která popisuje volební řeč a velmi připomíná Haškovy projevy na schůzích Strany mírného pokroku. Zdá se, že za tímto pseudonymem se kryje někdo z nejbližšího Haškova okolí (pravděpodobně Josef Mach). Protože však možnost Haškova autorského vlivu není vyloučena, ocitá se tento pseudonym mezi pracemi sporného autorství. Velmi malá, téměř nepravděpodobná je možnost Haškova autorství u pseudonymu Cyril Pytel z Kopriv, který proto do soupisu nezařazujeme. Mezi práce sporného autorství patří i ty, jež lze přisuzovat Haškovi jen na základě ojedinělého rysu, který však není podepřen rysy ostatními. Sem patří např. práce, určené jen podle svědectví pamětníků (např. pseudonym Jan Solar z Čechoslovanu, který přisuzuje Haškovi V. Švihovský), nebo ty, jež lze určit jen podle redakčních okolností, ale u nichž není vyloučeno autorství jiných literátů. Znovu však připomínáme, že práce sporného autorství nebyly systematicky shledávány. Kdybychom tak učinili, musili bychom sem zařadit i některé vážné články, anekdoty, lokálky a causerie, které byly otiskovány v listech, s nimiž Hašek redakčně spolupracoval.

NA ZÁVĚR JEN NĚKOLIK SLOV O TOM, JAK TATO KNIHA VZNIKALA

Soupisem Haškových časopisecky otištěných prací jsem se začal zabývat v roce 1948—49, s přípravou na disertační práci: Počátky

tvorby Jaroslava Haška. Hlavní práce proběhla v letech 1949—52. Soupis byl v podstatě ukončen již roku 1955 v Ústavu pro českou literaturu.

Za mnohé připomínky a podněty vděčím Zdenovi Ančíkovi, který mne do práce uvedl a umožnil mi nahlédnout do Haškovy korespondence, a Milanu Jankovičovi, s nímž jsem se mohl radit o celkovém pohledu na Haškovu dílo a jenž pomáhal i při kontrole.

V roce 1955 jsem se seznámil s výsledky práce Bř. Hůly, které byly tehdy uloženy do Památníku národního písemnictví. Z Hůlových zápisů vysvítá, že se zabýval pátráním po Haškových pracích nejprve pro Synkovo nakladatelství, později podle pokynů ministerstva informací v souvislosti s přípravou Haškovy výstavy, která byla uspořádána v roce 1953. Pokud jde o určování autorství postupuje Hůla velmi benevolentně a neoznačuje důvody, které ho k rozhodnutí vedly. Pochybnost budí zvláště ty pseudonymy, které Hůla uvádí na základě svědectví pamětníků nebo podle vlastního zdání. Dojista se lze opřít o Hůlou dešifrované články a úvodníky z časopisu Čechoslovan, neboť jde o dobu, kdy Hůla pracoval spolu s Haškem v redakci tohoto listu.

Na sklonku roku 1957 a v roce 1958 byl soupis připraven pro tisk za pomoci Miroslava Laiskeho, pracovníka bibliografického oddělení Ústavu pro českou literaturu, který k soupisu připojil svůj soupis knižních vydání a překladů Haškova díla.

Haškovu dílo leží před námi dnes v takové rozloze a s takovou problematikou, která přesahuje síly jednotlivců. Předkládáme proto soupis veřejnosti s nadějí, že objevování Haškova díla najde své pokračovatele a nadšené spolupracovníky, s jejichž pomocí se podaří dobýt Haškovi postavení, které mu v české literatuře právem náleží. Bibliografie Jaroslava Haška vychází nyní jako jedna z prací Ústavu pro českou literaturu ČSAV (Praha 1, Strahovské nádvoří 132). Žádáme, aby se ti, kdož mohou nějak přispět k jejímu doplnění, obraceli na tuto vědeckou instituci.

Radko Pytlík